

Het geboortjaar van Erasmus

A. S. F. KOCH, *The year of Erasmus' birth and other contributions to the chronology of his life* (Haentjes, Dekker & Gumbert, Utrecht, 1969, 54 blz.).

Het lag voor de hand, dat bij de nadering van Erasmus' vijfhonderdste geboortjaar de strijd opnieuw zou ontbranden over de vraag, wanneer hij dan wel geboren zou zijn; en dat niet zo zeer om te weten, wanneer men feesten moest, maar juist, omdat deze vraag zo vele algemene en individuele aspecten over de mens Erasmus en heel zijn tijd in het geding bracht.

Dankzij de onderzoeken van Post is het herdenkingsfeest in tal van landen gesteld op 1969, want volgens de berekeningen van Post (1953) was Erasmus op 28 oktober 1469 geboren; hij had zijn standpunt goed verdedigd in een discussie met E.-W. Kohls, toen in de *Theologische Zeitschrift*, XXII (1966), het 'Nochmals Erasmus' Geburtsjahr' en 'Noch einmal das Geburtsjahr...' over en weer vlogen. Het Erasmus-monument in Rotterdam kreeg een nieuwe inscriptie: niet 1466 (Kohls), maar 1469 in plaats van 1467.

Op grond van tegenstrijdige gegevens van Erasmus zelf over zijn leeftijd zijn ook de jaren 1464 en '65 wel verdedigd. Het is nu de verdienste van Koch, dat hij niet alleen alle literatuur over dit probleem heeft verwerkt, maar met klem van redenen zijn voorkeur laat uitgaan naar 1467 en, wat meer is, een nieuw systeem in deze getallen-waanzin meent te kunnen aanwijzen.

Niemand is zo diep in het archief van Deventer gedoken als Koch; opgediept heeft hij daaruit gegevens die nog onbekend waren. Van belang, daar Erasmus zich juist over zijn verblijf te Deventer nog al eens uit, ook met minder vage leeftijdsaanwijzingen. Dat hoeft niet te verwonderen, want in Deventer had hij Alexander Hegius als leermeester gehad, en daar ook was het, dat hij Rudolf Agricola gezien had; zelf plaatst hij zich tot hen in een verhouding van kleinzoon en zoon, want Hegius was weer leerling van Agricola.

Zo zegt Erasmus, dat hij op veertien-jarige leeftijd Deventer verliet, voordat de brug de oevers van de IJssel verbond; welnu, de bouw van die brug nam een aanvang op 1 augustus 1482 en op 16 maart 1483 werd de brug voor het verkeer geopend. Zo is er enig houvast.

Meer vastheid kan Koch ook geven over het verblijf van Hegius als rector in Deventer, bij wie Erasmus leerling was: hij kan ons de naam geven van rector Peter van Sparwoude, die een testament maakt op 7 september 1479 en wederom op 4 september 1481; kort daarna (vóór 5 februari 1482) stierf hij. Hegius kan daarom in de herfst van 1481 naar Deventer zijn gekomen. Zijn verblijf werd echter onderbroken door een pestziekte, die te Deventer het sociale verkeer tussen eind juli 1482 en het midden van het jaar 1483 verlamde. Ook deze vaststelling is van belang, daar Agricola in een brief, die zeker gedateerd moet worden tussen maart 1483 en maart 1484, zijn vriend Hegius alle geluk wenste met het aanvangen van zijn rectoraat. Maar dat is dan niet het begin van Hegius' schoolarbeid, maar een her-beginnen. Daarom kan Koch concluderen (38), dat 'if we base ourselves on information given by Erasmus about his schooldays in Deventer, his year of birth must be considered to be 1467 rather than 1468, certainly not 1466 or 1469'.

Koch staat hier m.i. sterk, juist doordat Erasmus de indruk wekt levendige herinneringen te hebben aan zijn verblijf in Deventer. Ter ondersteuning hiervan had Koch een mededeling van Erasmus kunnen gebruiken, die hij ontdoet van haar stelligheid.

Erasmus vertelt over een kerkelijk Jubileum - door Post berekend op maart 1478 -, dat aflat verschafte en daarom vreugde aan lichte vrouwen: 'Olim, quum admodum puer agerem Daventriae', zo luidt de tekst (26), 'audiebam mulierculas ... sibi vicissim applaudentes ...'. Het zou niet zeker zijn, zo meent Koch, dat Erasmus toen (1478) in Deventer was; hij kon het ook later gehoord hebben. Toch pleit het woordgebruik meer voor de gelijktijdigheid van Erasmus' aanwezigheid in Deventer en het horen van dit verhaal: 'agerem' en 'audiebam' duiden op een synchroon gebeuren; het imperfectum 'audiebam' zelfs op een intensivum of frequentativum.

Achter de leeftijdsaanwijzingen van de oudere Erasmus heeft men (b.v. Preserved Smith en Huizinga) wel systematische pogingen gezien om zijn onechte geboorte te verdoezelen, of (Post) zich door leeftijdsvermeerdering buiten de verantwoordelijkheid van het politieke spel te plaatsen. Koch acht, wel terecht, deze verklaringen niet overtuigend en heeft een nieuw systeem in de ouderdomsverschuivingen menen te ontdekken.

Een nieuw systeem, maar, zo lijkt mij, ook een systeem, dat direkt aansluit bij de spanningen waarvan Erasmus' tijd vol was, waarvan Erasmus zelf vol was: tussen geloof en bijgeloof. In het kort komt het hierop neer: Erasmus maakt veranderingen in zijn leeftijd uit vrees voor het climacterische jaar, het 'Stufenjahr', d.i. elk zevende jaar, dat gevaarlijk voor de mens is, in het bijzonder bij zeven in het kwadraat of tien maal zeven. Erasmus maakt zichzelf met regelmatige tussenpozen ouder dan hij was; de regels van dit spel, zo zegt Koch (44), 'were, in fact, based on the magical superstition of the climacteric years'.

Juist omdat Koch's gedachte zo goed lijkt te passen in de zestiende eeuw, zou men verwachten, dat dit idee met een arsenaal van ammunitie verdedigd was. En bij een Erasmus is dat ook beslist nodig, daar hij bekend staat als de grote bestrijder van allerlei soorten superstities.

Laten anderen, zo stelt hij¹ de sterren bestuderen, ik meen, dat op aarde gezocht moet worden wat ons gelukkig of ongelukkig maakt. Of duidelijker en directer²: de astrologie zou de schuld hebben aan het verval van de cultuur? In ons zelf zijn die noodlottige kometen, die door hun inblazing het verderf aan de wetenschapsbeoefening brengen. Tegenover de methode om wonderkinderen te creëren door middel van magische praktijken plaatst hij zijn 'efficiënte magie', dwz. een vroeg begonnen, goede opvoeding. 'Magical superstition' lijkt in strijd met Erasmus' christocentrische geloofsopvatting, met zijn vermogen het menselijke te vergeestelijken, het uiterlijke te verinnerlijken, in strijd met zijn - ook - rationeel denken.

Koch's these steunt vooral op twee brieven. In de ene schrijft Erasmus, dat hij van dezelfde leeftijd is als waarin Cicero stierf. En nu mag Erasmus nog zo precies weten in welk jaar Cicero vermoord werd (in z'n vierenzestigste jaar)³, deze manier van leeftijdsvermelding is niet een blijk (Koch, 19), dat 'at that time Erasmus was worried about his age'. Erasmus geeft antwoord op de vraag: hoe ben jij? 'Quod scire cupis de aetate', aldus begint hij zijn repliek. Dan volgt de verwijzing naar Cicero. Deze luidt wat kryptisch, maar de vraagsteller had dit zelf uitgelokt door Erasmus⁴ in een vergelijking met tal

1. P. S. ALLEN ed., *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami* (Oxonii, 1906-1958) IV, 1005.

2. J. CLERICUS ed., *Des Erasmi Opera Omnia* (Lugduni Batavorum, 1703-1706) X, 1699 C.

3. ALLEN ed., *op. cit.*, V, 1347.

4. *Ibid.*, VII, 1913.

van gewijde figuren uit het Oude en Nieuwe Testament zo hemelhoog te verheffen. Erasmus wil zichzelf en de schrijver naar de koude grond terugbrengen: in een toen reeds gepubliceerde brief⁵ had hij over Cicero (en Vergilius) gezegd: 'Et haec ingenia inter homines numero'.

Bij een zo lumineus idee als dat van Koch staat een *petitio principii* makkelijk half in de deur; door dat licht leest men al gauw en te weinig en te veel in een tekst. Te vaak zijn Erasmus' latere leeftijdsaanduidingen te vaag en te globaal dan dat er conclusies uit te trekken zijn, ook geen magische.

Zelf zegt hij eens⁶: over de lengte van mijn leven kan ik niet mopperen; ik ben immers niet veraf van mijn zestigste jaar - hij schrijft dit op 1 maart 1523!-. Als een astroloog of een handlezer mij, toen ik een jongeman was, zoveel tijd van leven had beloofd, nooit zou ik het geloofd hebben. De ironie ten aanzien van deze magische kunsten ligt er dik bovenop.

Dat is inderdaad niet zo duidelijk in de spil-tekst⁷ van Koch's betoog. Het is een antwoord op een brief van Erasmus, die zelf niet bewaard is. Ongetwijfeld heeft Erasmus zich daar geuit over dat 'Stufenjahr', want de betreffende passage (10 mei 1528) luidt: 'Als iemand anders zich zou verontrusten over het climacterische jaar, zou ik mij over zijn leeg gezwets, om niet te zeggen zijn goddeloosheid verwonderen. Maar indien jij bent voor wie ik je met instemming van allen heb gehouden, is er geen kracht van het lot die aan de onsterfelijkheid van Erasmus in de weg kan staan. Zó is je verdienste bij het hele menselijk geslacht, dat jij eeuwig zult leven in de gedachten der levenden. Maar ik zie niet waarom je dit schrijft, tenzij je er misschien lust in hebt het magische bijgeloof te foppen' - 'nisi forte libuit tibi magicam superstitionem deludere'.

Dit schreef Conrad Goclenius, die met Beatus Rhenanus en Bonifacius van Amerbach behoorde tot de meest intieme vrienden van Erasmus; de laatste brief, die van Erasmus bewaard is, werd gericht aan deze Conrad Goclenius. Het is mogelijk, dat Koch met deze verhouding van 'ons kent ons' geen rekening heeft gehouden, zodat zijn vertaling van het zinnetje 'nisi forte libuit tibi...' wat scheef gelopen is: 'And I do not see why you write this, except if you choose to deceive yourself with magical superstition'. Het gaat dan ook te ver te concluderen dat, 'Erasmus thus is taxed with belief in superstitions magic'. Eerder is het zo, dat de vriend dit van zijn vriend Erasmus niet kan geloven en daarom de verklaring van Erasmus' uitlating zoekt in de richting van zoveel andere uitingen van Erasmus over bijgelovige praktijken: hij wil deze een loer draaien - 'magicam superstitionem deludere'.

Hoe voorzichtig Erasmus te benaderen is op het stuk van getallen-magie, blijkt ook uit zijn wel meest persoonlijke gedicht 'over de nadering van de ouderdom'. Rendieren en raven leven en behouden hun kracht gedurende vele mensenlevens; alleen de mens wordt afgemat door de lasten van de ouderdom en dat nog wel na nauwelijks zeven lustra (=vijfendertig jaar); en dat is nog niet voldoende, want vóór het leven het tiende lustrum (=negenen veertig jaar) door is, zet de ouderdom zijn aanval in op de ziel van de mens en op zijn vernuft.

Hier een aardige klimacterische indeling van 's mensen leven, maar nog voordat we deze aan Erasmus in de schoenen schuiven, komt daar al⁸ de verwijzing naar zijn bron

5. Ibid., V, 1347.

6. Ibid., V, 1347.

7. Ibid., VIII, 1994.

8. C. REEDIJK ed., *The poems of Desiderius Erasmus* (Leiden, 1956) 284.

èn de reserve: 'Sua si fides probato/Constat Aristoteli...; als Aristoteles, een erkende autoriteit, te vertrouwen is!

Hiermee wil niet ontkend zijn, dat Erasmus best wel eens bekropen kan zijn door dat magische jaar, maar aan een daaruit voortvloeiend systeem van manipulatie met geboortejaren kan ik vooralsnog geen geloof hechten. Evenals Luther en Calvijn grote bestrijders zijn van bepaalde magische strevingen is Erasmus dit; anders dan zij heeft hij minder de stelligheid dat hij Onze Lieve Heer in zijn zak, in zijn geest heeft; hij gaat niet verder dan dat hij zijn schrijven acht 'quodam spiritu afflatus' - aangeblazen door een of andere geest. Van een innerlijke geloofsommedraai op één gedenkwaardig moment als bij hen, en Ignatius de Loyola en Pascal, is bij hem geen sprake.

Er is nog een andere, kleine ruimte voor de veronderstelling, dat Erasmus magie niet geheel en al verwerpt. In zijn samenspraak 'Het spook of de duivelsbanning' worden allerlei toverkunsten op de hak genomen; het slachtoffer hiervan wordt tenslotte bevrijd door een brief uit de hemel d.d. 13-IX-1498. Maar, zo zegt de ene spreker, dat is toch geen bevrijding van waanzin, alleen het soort van waanzin is veranderd. Zeker, aldus het weerwoord, maar dan toch met dit verschil, dat deze laatste vorm heel wat plezieriger is. Waarna de conclusie: vroeger hechtte ik gewoonlijk niet veel aan verhaaltjes over spoken, maar voortaan zal ik er nog minder om geven. Ik vermoed toch, dat door goedgelovige mensen . . . veel als waar wordt te boek gesteld, wat met dezelfde kunstgrepen in elkaar is gezet. De spreker die het laatste woord heeft, versterkt dit: 'Nu, ik geloof, dat het merendeel van die aard is' - Ego pleraque hujus generis esse credo⁹.

'Pleraque', het merendeel, maar dan toch niet alles; er is geen principiële afwijzing van alle magie. Bij alle twijfel aan en bestrijding van bijgeloof in de zestiende eeuw vertoont het laatste kwartaal van die eeuw juist nog een paroxisme van exorcisme, om een hoogtepunt van heksenjacht nu maar zo taboe-achtig aan te duiden. Daarom is het goed, dat Koch in de magie zijn uitgangspunt genomen heeft, al hoeft men hem tot zijn eindpunt niet te volgen.

9. J. CLERICUS ed., *op. cit.*, I, 752 A.

RECENSIES

P. VAN DEN BOSCH, *Studiën over de observantie der Kruisbroeders in de vijftiende eeuw* (Akademisch Proefschrift Amsterdam, Diest, Lichtland, 1968, In-8°, 205 blz., 2 kaarten en 4 pi.).

Reeds H. Russelius in zijn kroniek over de Kruisherenorde wees in 1635 op de betekenis van het jaar 1410 voor de geschiedenis van deze orde. Na hem hebben verschillende geleerden gepoogd een diepere analyse te geven van de hervorming die toen werd doorgevoerd. Toch bleven nog een ganse reeks vragen te beantwoorden en dit tracht de A. te doen in dit proefschrift.

In een korte inleiding schetst de schrijver eerst de algemene geschiedenis van de Kruisherenorde en duidt hij de voornaamste problemen en werken over die onderwerpen aan.

De twee eerste hoofdstukken handelen over het begin van de hervorming in 1410. Voornamelijk aan de hand van de kapittelverslagen tracht hij het verhaal van Russelius te controleren en aan te vallen en wil hij bepalen wat men met deze hervorming juist voor had. Deze hervorming begon met de vervanging van de prior-generaal Johannes d'Avins door de hervormingsgezinde Libertus Janssen en met het terug bijeenroepen van het algemeen kapittel. Dit kapittel beslist dat men terug volgens de oude statuten en de regel zal leven. Op de meeste vijftiende-eeuwse kapittelvergaderingen werden volgens de schrijver vnl. vier onderwerpen behandeld: het herstel van het gemeenschappelijk leven; het onderhouden van de vasten- en onthoudingswet; het in acht nemen van het stilzwingen en het dragen van de kloosterkleding.

Door een vernuftig systeem tracht de A. dan uit te maken welk het succes was van deze beweging in de vóór 1410 gestichte kloosters (hoofdstuk III). Hieruit kan besloten worden dat deze beweging uitging van enkele Zuid- en Noordnederlandse kloosters. Ook de Rijnlandse kloosters volgden vrij vlug. Minder succes kende ze in Frankrijk en in Engeland helemaal geen.

Een andere uiting van de observatiebeweging is het stichten van nieuwe kloosters. Niet minder dan 33 kloosters ontstonden tussen 1410-1499, waarvan 13 in Nederland, 9 in Rijnland, 5 in Westfalen, 3 in België en in Frankrijk. Vooral in (Nederland in totaal nu 16 kloosters), in het Rijnland (14) en in Westfalen (eerste stichtingen), is deze bloei merkwaardig.

Hoofdstuk V handelt over één der aspecten van hun levenswijze, nl. de zielzorg (zorg voor zieken, parochiewerk, cura monialium).

Hoofdstuk VI draagt de titel: 'De bibliotheken van de Kruisbroeders. Aangeduid wordt dat een aantal Kruisheren teksten afschreven en dat de meeste kloosters een rijke bibliotheek hadden. Aan de hand van de nog bewaarde handschriften wordt aangeduid welke auteurs en genres de voorkeur genoten.

In het laatste hoofdstuk wordt onderzocht in hoeverre de Kruisheren door de Moderne Devoten beïnvloed zijn geworden. De schrijver meent te moeten besluiten dat er weinig beïnvloeding is geweest.